

Beleidssignalement Maatschappelijke gevolgen coronamaatregelen

» **Mensen met
een verstandelijke
beperking**

Inhoud

Ten geleide	3
1 De coronamaatregelen op een rijtje	4
2 Aantal mensen met zorg en ondersteuning in de verstandelijk gehandicaptenzorg	5
3 Gevolgen van oorspronkelijke coronamaatregelen	6
Mensen in wooninstellingen	6
Zelfstandig wonenden	6
Steun van het netwerk	7
4 Gevolgen van de langdurige coronamaatregelen	8
Ondersteuning	8
Fysiek contact	8
Sociaal contact	9
Arbeidsmarkt	10
Kortom	11
Literatuur	12

» Ten geleide

Op dit moment zijn er in Nederland tal van maatregelen ter bestrijding van de corona epidemie, oftewel het indammen van het coronavirus, van kracht. De maatregelen zijn talrijk en raken (bijna) alle burgers in de samenleving. De gevolgen van de maatregelen beperken zich niet tot de volksgezondheid, maar spelen zich ook af op het terrein van de economie en het maatschappelijk leven. De roep om kennis over deze mogelijke brede maatschappelijke gevolgen klinkt steeds luider in het publieke, politieke en beleidsmatige debat.

Het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) heeft als taak om te volgen, verkennen en verklaren hoe het met de inwoners van Nederland gaat op sociaal en cultureel gebied ten einde bij te dragen aan verantwoorde keuze van beleidsdoelen, het kiezen van wegen om deze doelen te realiseren en informatie te verwerven met betrekking tot de uitvoering van interdepartementaal beleid. Vanuit die taakopvatting heeft het SCP deze notitie geschreven.

Deze notitie is gebaseerd op eerder verricht SCP-onderzoek, daar waar mogelijk aangevuld met beschikbare kennis uit de literatuur. Uiteraard valt over de leefsituatie van mensen met een verstandelijke beperking veel meer te zeggen dan op de korte termijn mogelijk was. Wij pogen een balans te vinden tussen de grote urgentie van de kennisvraag en de volledigheid van de beantwoording daarvan. Het SCP wil met deze notitie bijdragen aan een integrale blik op het dagelijks leven van burgers en het inzicht daaromtrent in de (crisis)besluitvorming.

1 De coronamaatregelen op een rijtje

Op 23 maart 2020 is de bezoekersregeling voor de gehandicaptenzorg vastgesteld. Die ging uit van het principe 'nee, tenzij': er mocht geen bezoek komen, tenzij het contact met de familie of vrijwilliger van essentieel belang was voor de cliënt. Dan mocht een bewoner maximaal één persoon per dag gedurende maximaal één uur mag ontvangen, mits de bezoeker klachtenvrij was (TK 2019/2020a). Op 29 april 2020 heeft de VGN de bezoekersregeling in zorginstellingen in de gehandicaptenzorg aangepast. Het 'nee, tenzij'-beleid bleef gelden, maar de nadruk kwam meer op het 'tenzij' te liggen.

Voor thuiswonende mensen met een verstandelijke beperking golden de algemene coronamaatregelen van afstand houden en verbod op bijeenkomsten, waardoor voor hen (een deel van) de dagbesteding wegviel (VGN 2020d).

Op 19 mei 2020 kondigde het kabinet een verruiming van de maatregelen aan: uiterlijk 15 juni is bezoek mogelijk voor alle mensen met een beperking in de instelling waar zij wonen; per 1 juli is met iedere cliënt – die dat wenst – een afspraak gemaakt over logeren buiten de instelling. Sinds 1 juni 2020 krijgt iedere cliënt – zowel cliënten die thuis wonen als cliënten die in een woonvorm van een zorgaanbieder verblijven – een passende vorm van dagbesteding (TK 2019/2020b). Ook start de dagbesteding op specifieke dagbestedingslocaties weer op. Het vermijden van risico's op medische gronden prevaleert niet meer in alle gevallen (VGN 2020b).

2 Aantal mensen met zorg en ondersteuning in de verstandelijk gehandicaptenzorg

Op 1 januari 2018 ontvingen 68.000 mensen (64.400 volwassenen en 3.600 kinderen) met een verstandelijke beperking zorg in een wooninstelling voor gehandicaptenzorg (CBS Statline 2019a).

Het is onbekend hoeveel mensen met een verstandelijke beperking naar een dagverblijf gaan of begeleiding ontvangen op individuele grondslag (bijv. hulp bij dagelijks leven, werk, vrijetijdsactiviteiten of het leggen van sociale contacten). Oude cijfers, gebaseerd op het toenmalige AWBZ-gebruik, laten zien dat in 2014 ongeveer 9.000 mensen met een verstandelijke beperking naar een dagverblijf gingen en 28.000 begeleiding op individuele grondslag ontvingen (CBS Statline 2019b).

3 Gevolgen van oorspronkelijke coronamaatregelen

Mensen in wooninstellingen

Voor het sociaal-emotioneel welzijn van mensen met een verstandelijke beperking is het van essentieel belang dat zij contact kunnen houden met hun (gezins)systeem, zo benadrukt de brancheorganisatie (VGN 2020b). Hun welzijn stond ten tijde van de strenge bezoekenregeling dan ook onder druk, zo blijkt uit eerste signalen. Die wijzen erop dat de bezoekenregeling bij sommige bewoners van wooninstellingen tot problemen leidt (VGN 2020c; De Vries et al. 2020). Het kan leiden tot stress, angst, boosheid en frustratie, verveling en gedragsproblemen, zeker nu de periode langer duurt (Brooks et al. 2020; Courtenay 2020; Courtenay en Perera 2020). Ook de anderhalve meter afstand zal, zowel voor bewoners als voor personeel, in praktijk heel lastig zijn en onnatuurlijk aanvoelen.

Daarnaast heeft de beperkte bezoekenregeling nog een negatief gevolg. Normaal gesproken wordt het sociaal netwerk van bewoners (vooral ouders maar ook wel broers en zussen) betrokken bij de zorg en ondersteuning in de instellingen (Gijzel et al. 2017). Dit netwerk helpt bijvoorbeeld ook bij uitjes of bij het begeleiden naar medische afspraken. Ook vrijwilligers zijn van belang bij het uitvoeren van welzijnsactiviteiten, activiteitenbegeleiding en praktische ondersteuning (Gijzel et al. 2017). Aangezien niet alleen familie maar vaak ook vrijwilligers geen toegang kregen tot de woonvormen, viel ook een deel van deze ondersteuning weg (VGN 2020b). De werkdruk voor het personeel zal hierdoor hoger zijn geworden.

Zelfstandig wonenden

Mensen met een verstandelijke beperking die thuis wonen, hebben toen de oorspronkelijke maatregelen van kracht waren minder formele begeleiding ontvangen dan gebruikelijk; de kinderen onder hen konden niet (voltijds) naar het (speciaal) onderwijs of de dagopvang (Rijksoverheid 2020b; VGN 2020b; De Vries et al. 2010). Een deel van de formele begeleiding werd vervangen door alternatieve vormen, zoals (beeld)bellens (Rijksoverheid 2020b). Voor een deel van de mensen met een verstandelijke beperking is deze inzet van technologie een oplossing (Vilans 2020). Voor hen zijn allerlei tools en apps toegankelijk gemaakt (zie bijv. Kennisplein gehandicaptenzorg 2020). Maar omdat veel mensen met een verstandelijke beperking niet zo gemakkelijk gebruik kunnen maken van technologische mogelijkheden, is het voor hen moeilijker om (passende) zorg en ondersteuning te krijgen (Wieland 2020; De Vries et al. 2020). De verminderde mogelijkheden tot communicatie kunnen er zelfs toe leiden dat mensen met een verstandelijke beperking uit beeld raken bij hulpverleners (Ministerie van Financiën 2019). Onduidelijk is hoeveel mensen nu geen (geschikte) hulp krijgen.

Steun van het netwerk

Omdat het niet vanzelfsprekend is dat professionele ondersteuning in voldoende mate overgenomen wordt door informele hulp vanuit het sociale netwerk, is het de vraag of er in de periode met de oorspronkelijke maatregelen voldoende zorg en ondersteuning was voor thuiswonende mensen met een verstandelijke beperking. Ouders – die onder normale omstandigheden vaak al veel hulp geven – (De Klerk et al. 2017) en andere mantelzorgers kunnen overbelast raken door de extra zorg en ondersteuning die ze moeten bieden. De mogelijke rol van (extra) informele hulp van bijvoorbeeld burens moet niet worden overschat. Mensen met een verstandelijke beperking hebben namelijk meestal weinig contacten in de buurt. Intensief contact – een voorwaarde voor een hulprelatie – is voor hen heel lastig, omdat ze vaak niet goed weten wat er van hen verwacht wordt en ongeschreven regels niet goed aanvoelen, aldus Bredewold (2014). Andersom kunnen mensen zonder beperkingen zich ook moeilijk inleven in de wereld van degene met een beperking.

4 Gevolgen van de langdurige coronamaatregelen

Ook nu de maatregelen langzaam worden afgebouwd, blijft het advies van kracht om anderhalve meter afstand te houden en het aantal mensen in ruimtes of bij bijeenkomsten te beperken. Dat heeft gevolgen voor de manier waarop zorg en ondersteuning kan worden geboden aan mensen met een verstandelijke beperking. Als dit er bijvoorbeeld gedurende langere tijd toe leidt dat minder cliënten voldoende en passende dagbesteding en begeleiding kunnen krijgen, kan dit leiden tot verdriet, woede, depressieve stoornissen, angst, zelfmoordgedachten of probleemgedrag, zoals agressie (Brooks 2020; Courtenay 2020; Courtenay en Perera 2020; Wieland 2020). Ook zonder de coronacrisis is de kans op psychische stoornissen bij mensen met een verstandelijke beperking zeer groot (zie o.a. Bexens et al. 2014). De coronacrisis verhoogt die kans naar verwachting nog meer, omdat het voor hen moeilijker te begrijpen is wat er aan de hand is en ook moeilijker is om zich aan te passen aan de veranderingen in hun dagelijkse leven. De bezorgdheid van mensen met een verstandelijke beperking over de coronacrisis kan leiden tot meer probleemgedrag en kan hun kwetsbaarheid extra vergroten (Brooks et al. 2020; Courtenay 2020; Courtenay en Perera 2020; Wieland 2020).

Ondersteuning

Veel mensen met een verstandelijke beperking hebben tijdens hun leven op gezette tijden ondersteuning nodig omdat het hun niet goed lukt om in de ingewikkelder wordende maatschappij te functioneren (Woittiez et al. 2014). Er zijn aanwijzingen dat begeleiding kan voorkomen dat zwaardere zorg nodig is (Broekhuizen en Jakobs 2010; Van der Ham et al. 2018; Woittiez et al. 2014). In het licht van de coronamaatregelen betekent dit dat een langdurige situatie zonder of met minder begeleiding ertoe zou kunnen leiden dat in een later stadium zwaardere zorg en ondersteuning nodig is.

Fysiek contact

De vraag is wat het houden van voldoende fysieke afstand en dus de afwezigheid van fysiek contact betekent voor mensen met een verstandelijke beperking. Onderzoek laat zien hoe belangrijk fysiek contact kan zijn. Zo ervaren mensen die fysiek contact hebben met een voor hen belangrijke andere persoon minder pijn dan bij contact met een vreemde of wanneer er niemand aanwezig is (Master et al. 2009). Ook zorgt fysieke aanraking voor minder stress en een lagere bloeddruk (Field 2010). Field laat in een reviewartikel ook zien dat mensen op fysieke aanraking reageren door eerder mee te gaan in een

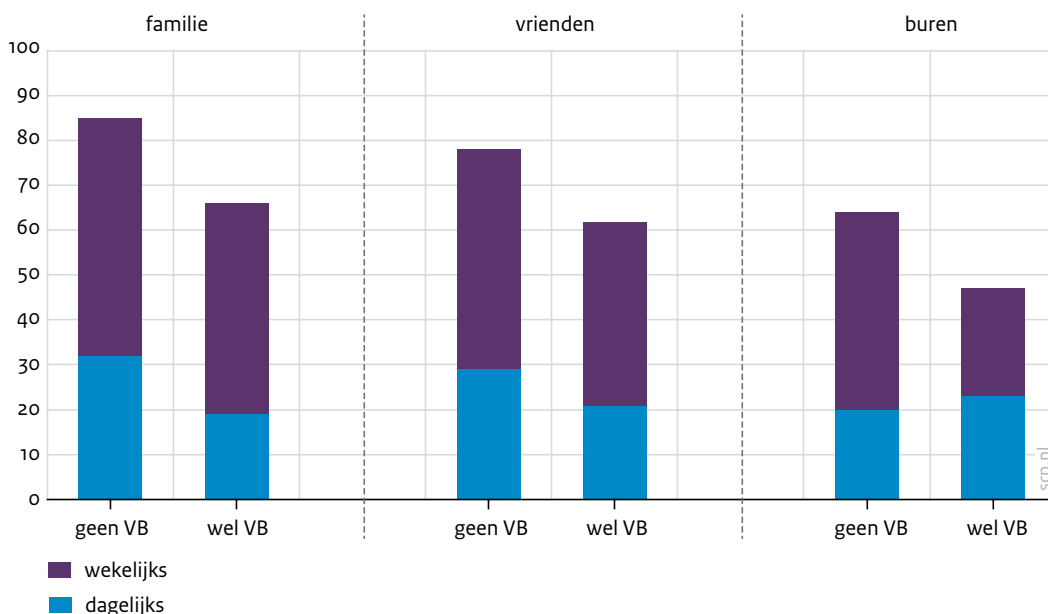
verzoek. Dit doortrekkend zou de afwezigheid van fysiek contact negatieve gevolgen kunnen hebben voor mensen met een verstandelijke beperking, bijvoorbeeld op de dagbesteding en in het (speciaal) onderwijs, tenzij er goede alternatieven voor fysieke aanraking gevonden worden.¹ Dat dit mogelijk is, blijkt bijvoorbeeld uit onderzoek van Willemse en Van Erp (2019), die laten zien dat aanraken door een robot ook kan bijdragen tot het ervaren van minder stress. Hier zal echter wel veel meer onderzoek naar moeten worden gedaan, omdat er nog te weinig bekend is over de omstandigheden en manier van aanraken.

Sociaal contact

Het houden van voldoende fysieke afstand en het beperken van bijeenkomsten met een aantal mensen kan leiden tot minder sociale contacten, door bijvoorbeeld gedeeltelijke sluiting van dagopvang of werken met kleinere groepen (Rijksoverheid 2020c). Het hebben van sociale contacten wordt door velen gezien als een van de belangrijkste zaken voorwaarden om te kunnen leven zoals men wil (Pommer et al. 2018).

De mate van tevredenheid met het leven is voor mensen met meer sociale contacten veelal hoger dan voor anderen, zowel voor mensen mét als zonder verstandelijke beperking. Een afname in het aantal contacten zou dan ook leiden tot een afname met van de tevredenheid van met het leven. Voor mensen met een verstandelijke beperking kan het hebben van minder contacten extra nadelig zijn. Het verlies van dagelijkse routines en sociale contacten kan leiden tot verveling, frustraties en gevoelens van isolatie (Brooks et al. 2020). Mensen met een verstandelijke beperking hebben ten opzichte van mensen zonder een verstandelijke beperking in het algemeen al minder contacten. Dat blijkt uit cijfers van het SCP (figuur 1).² Het aandeel mensen met een verstandelijke beperking dat dagelijks of wekelijks contacten heeft met familie, vrienden of burens, is lager dan onder mensen zonder beperking. Voor mensen met een verstandelijke beperking, die al weinig contacten hebben, zijn de contacten met begeleiders – die nu soms wegvallen – daarom des te belangrijker (Cardol et al. 2007).

FIGUUR 1 - Frequentie van contact met familie, vrienden en burens naar al dan niet hebben van een verstandelijke beperking (VB), 2015-2017 (in procenten)

BRON: SCP (SDI'15-'17)

1 We moeten wel voorzichtig zijn met deze conclusie omdat het meeste onderzoek in dit review is gebaseerd op laboratoriumexperimenten. Hoe zich dit verhoudt tot situaties in het dagelijkse leven, zoals op school of bij de dagbesteding, is nog onbekend.

2 Het betreft informatie uit de SCP-enquête Sociaal Domein Index (SDI'15-'17) die tussen 2015 en 2017 gehouden is onder ruim 16.000 zelfstandig wonenden van 18 jaar.

Arbeidsmarkt

Op langere termijn zullen ook de negatieve gevolgen voor de arbeidsmarkt ongunstig uitwerken voor de baankansen van mensen met een verstandelijke beperking. Zij bevinden zich vaak aan de onderkant van de arbeidsmarkt, in beschut werk of met een flexibel contract en veel baanwisselingen (De Graaf-Zijl et al. 2015). Op dit moment zijn al veel mensen hun baan kwijtgeraakt (CBS 2020a); de vooruitzichten zijn dat dit in de toekomst voor nog veel meer mensen gaat gelden (CPB 2020a). Het CBS verwacht dat vooral mensen met een flexibele baan risico lopen op ontslag (CBS 2020b). Dit raakt dus veel mensen met een beperking. Voor mensen met een verstandelijke beperking was het ook voor de coronacrisis al lastig om werk te vinden en te houden (Woittiez et al. 2014; Ministerie van Financiën 2019). Sinds de invoering van de Participatiewet is het voor mensen met een beperking niet makkelijker geworden om een baan te krijgen en te behouden. Als zij een baan vinden is het vaak in deeltijd en met een tijdelijk contract. Het aanbod van begeleiding en beschut werk blijft achter (Van Echtelt et al. 2019). Voor het opnemen van mensen met een verstandelijke beperking op de arbeidsmarkt is goede begeleiding op de werkvloer vereist; daarnaast zullen werkgevers een verminderde productiviteit moeten accepteren. Dat is nu precies wat in een economische recessie voor ondernemers minder voor de hand ligt om te doen. Dat is zorgelijk omdat voor mensen met een verstandelijke beperking het werken hun de structuur geeft die ze nodig hebben (Woittiez et al. 2014). Plotseling verlies van deze structuur kan leiden tot een verminderde zelfredzaamheid en meer gebruik van onder meer geestelijke gezondheidszorg en Wmo-ondersteuning door mensen met een verstandelijke beperking (Ministerie van Financiën 2019; Van Eijkel et al. 2020).

Kortom

Nu de eerste fase van de coronacrisis voorbij is, wijst de routekaart die het kabinet heeft gepresenteerd (Rijksoverheid 2020d) in de richting van een (tijdelijke) samenleving waarbij mensen anderhalve meter afstand moeten houden tot elkaar. De vraag is in hoeverre *social distancing* en een dergelijke samenleving haalbaar en wenselijk zijn voor mensen met een verstandelijke beperking. Veel van hen ontvangen immers begeleiding, waarbij fysiek contact van belang is. Er moet nu eerst worden gezorgd dat mensen met een verstandelijke beperking (weer) voldoende sociale contacten krijgen, voldoende en passende formele en informele ondersteuning en dat degenen die uit beeld zijn geraakt, weer in beeld komen bij hulpverleners. Net zoals voor de coronacrisis blijft maatwerk daarbij belangrijk (zie bijv. RVS 2020, Overleg Planbureaus 2020). Zo zal voor sommige mensen met een verstandelijke beperking zorg op afstand via beeldbellen of een specifieke hulpapp een goed alternatief zijn voor fysieke hulp, maar dat geldt zeker niet voor iedereen (De Vries et al. 2020).

Omdat de verwachting is dat nog meer mensen hun baan kwijt zullen raken, is het extra belangrijk aandacht te hebben voor de meest kwetsbare mensen op de arbeidsmarkt, zoals mensen met een verstandelijke beperking. Voldoende geschikt werk, goede begeleiding op de werkvloer en acceptatie van een lagere productiviteit zijn voorwaarden om mensen met een verstandelijke beperking aan het werk te krijgen en te houden. Hiermee bouwen zij structuur op in hun dagelijks leven, wat hun zelfredzaamheid vergroot.

Als er een nieuwe golf van coronabesmettingen zou komen en de maatregelen weer strenger worden, kan het gebrek aan mogelijkheden tot contact met naasten wederom leiden tot minder tevredenheid, boosheid en probleemgedrag van cliënten in een wooninstelling. Ook voor thuiswonenden zullen de gevolgen voor de sociale contacten en de dagelijkse structuur groot zijn in termen van kwaliteit van leven en verlies van zelfredzaamheid. Een zorgvuldige afweging tussen de noodzakelijke hulp, de sociale contacten en de risico's op extra besmettingen blijft dus noodzakelijk, waarbij het belang van die sociale contacten zwaar zou moeten meewegen. Een 'ja (bezoek), mits'- in plaats van een 'nee, tenzij'-regeling kan hierbij helpen, gecombineerd met de beschikbaarheid van voldoende beschermingsmiddelen (Niemeijer 2020).

Literatuur

- Bekkens, A., D. Graas en M. Huizinga (2014). Kinderen met een LVB in het passend onderwijs. In: *De Psycholoog*, maart, p. 5.
- Bredewold, F.H. (2014). *Lof der oppervlakkigheid. Contact tussen mensen met een verstandelijke of psychiatrische achtergrond en buurtbewoners* (proefschrift). Amsterdam: Van Gennep.
- Broekhuizen, J. en E. Jakobs (2010). *De ontwikkeling van jongeren die deelnemen aan het 8 tot 8 traject. Een vergelijking van de resultaten van de 0- en 1-meting*. Gemeente Amsterdam: Dienst Onderzoek en Statistiek.
- Brooks, Samantha K., Rebecca K. Webster, Louise E. Smith, Lisa Woodland, Simon Wessely, Neil Greenberg en Gideon James Rubin (2020). The psychological impact of quarantine and how to reduce it: rapid review of the evidence. In: *Lancet*, jg. 395, p. 912-920 ([https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(20\)30460-8](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(20)30460-8)).
- Cardol, Mieke, Marieke Speet en Mieke Rijken (2007). *Anders of toch niet? Deelname aan de samenleving van mensen met een lichte of matige verstandelijke beperking*. Utrecht: Nivel.
- CBS (2020a). *160 duizend minder mensen met werk in april*. Geraadpleegd op 26 mei 2020 via <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2020/21/160-duizend-minder-mensen-met-werk-in-april>.
- CBS (2020b). *In 2019 onzeker dienstverband voor bijna 1,4 miljoen flexibele werknemers*. Geraadpleegd op 9 juni 2020 via <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2020/15/in-2019-onzeker-dienstverband-voor-bijna-1-4-miljoen-flexibele-werknemers>.
- CBS Statline (2019a). *Personen met gebruik Wlz-zorg in natura; leveringsvorm, zzp/zorgvorm, regio*. Geraadpleegd op 29 mei 2020 via <https://mlzopendata.cbs.nl/#/MLZ/nl/dataset/40075NED/table?ts=1590738066850>.
- CBS Statline (2019b). *Personen met indicatie/gebruik ZZV; grondslag, persoonskenmerken, 2009-2014*. Geraadpleegd op 25 mei 2020 via <https://opendata.cbs.nl/statline/#/CBS/nl/dataset/81455NED/table?ts=1590400145820>.
- Courtenay, K. (2020). Covid-19: challenges for people with intellectual disability. In: *BMJ* 2020, 369 (<https://doi.org/10.1136/bmj.m1609>).
- Courtenay, K. en B. Perera (2020). COVID-19 and People with Intellectual Disability: Impacts of a pandemic. In: *Irish Journal of Psychological Medicine*, 1-21 (<https://doi.org/10.1017/ijpm.2020.45>).
- CPB (2020a). *Scenario's economische gevolgen coronacrisis*. Den Haag: Centraal Planbureau.
- Eijkkel, Remco van, Sander Gerritsen, Klarita Sadiraj en Maroesjka Versantvoort (2020). *De brede baten van werk*. Den Haag: Centraal Planbureau/Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Emerson, Eric en Chris Hatton (2008). Self-Reported Well-Being of Women and Men With Intellectual Disabilities in England. In: *American Journal of Mental Retardation*, jg. 113, nr. 2, p. 143-155.
- Field, T. (2010). Touch for socioemotional and physical well-being: a review. In: *Developmental Review*, jg. 30, 367-383 (<https://doi.org/10.1016/j.dr.2011.01.001>).
- Gijzel, Hinke, Henk Herman Nap, Marjolein Herps, Sander Mulder, Moniek van Klink, Sanne Schrijer-Snoeijs, Karina Kuperus en Mirella Minkman (2017). *De Wet langdurige zorg in de verzorging, verpleging en gehandicaptenzorg. Ervaringen uit de praktijk*. Amstelveen/Utrecht: KPMG/Vilans.
- Graaf-Zijl, Marloes de, Edith Josten, Stefan Boeters, Evelien Eggink, Jonneke Bolhaar, Ingrid Ooms, Adri den Ouden en Isolde Woittiez (2015). *De onderkant van de arbeidsmarkt in 2025*. Den Haag: Centraal Planbureau/Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Ham, Lia van der, Maaike den Draak, Wouter Mensink, Peggy Schyns en Esther van den Berg (2018). *De Wmo 2015 in praktijk. De lokale uitvoering van de Wet maatschappelijke ondersteuning*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Kennisplein gehandicaptenzorg (2020). *Zorg op afstand*. Geraadpleegd op 29 mei 2020 via <https://www.kennispleingehandicaptensector.nl/coronavirus/coronavirus-zorg-op-afstand>.
- Klerk, Mirjam de, Alice de Boer, Inger Plaisier en Peggy Schyns (2017). *Voor elkaar? Stand van de informele hulp in 2016*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Master, S.L., N.I. Eisenberger, S.E. Taylor, B.D. Naliboff, D. Shirinyan en M.D. Lieberman (2009). A picture's worth: partner photographs reduce experimentally induced pain. In: *Psychological Science*, jg. 20, nr. 11, p. 1316-1318 (doi: 10.1111/j.1467-9280.2009.02444.X).
- Ministerie van Financiën (2019). *Interdepartementaal beleidsonderzoek. Mensen met een licht verstandelijke beperking*. Den Haag: Ministerie van Financiën.
- Niemeijer, Alistair (2020). *Coronamaatregelen vergroten gezondheidsrisico's in verstandelijke gehandicaptenzorg*. Geraadpleegd op 29 mei 2020 via <https://www.socialelvraagstukken.nl/coronamaatregelen-vergroten-gezondheidsrisico's-in-verstandelijke-gehandicaptenzorg>.
- Overleg Planbureaus (2020). *Aandachtspunten voor een herstelbeleid. Briefadvies Covid-19*. Den Haag/Bilthoven: Sociaal en Cultureel Planbureau/Centraal Planbureau/Planbureau voor de Leefomgeving/Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu.
- Pommer, Evert, Jeroen Boelhouwer, Evelien Eggink, Anna Maria Marangos en Ingrid Ooms (2018). *Overall rapportage sociaal domein 2017, Wisselend bewolkt*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Rijksoverheid (2020a). *Zorg voor kwetsbare mensen die thuis wonen nader uitgewerkt*. Geraadpleegd op 29 mei 2020 via <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/coronavirus-covid-19/nieuws/2020/04/16/zorg-voor-kwetsbare-mensen-die-thuis-wonen-nader-uitgewerkt>.
- Rijksoverheid (2020b). *Vragen over het coronavirus en zorg voor thuiswonenden*. Geraadpleegd op 29 mei 2020 via <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/coronavirus-covid-19/zorg/zorg-voor-thuiswonenden>.
- RVS (2020). *Breder kijken en kiezen in tijden van corona. (Samen)leven is meer dan overleven*. Den Haag: Raad voor Volksgezondheid en Samenleving.
- TK (2019/2020a). *Kamerbrief met nieuwe aanvullende maatregelen om de COVID-19-uitbraak te bestrijden (brief dd 15 maart 2020)*. Tweede Kamer, vergaderjaar 2019/2020, 25295, nr. 175.
- TK (2019/2020b). *Kamerbrief met nieuwe aanvullende maatregelen om de COVID-19-uitbraak te bestrijden (brief dd 19 mei 2020)*. Tweede Kamer, vergaderjaar 2019/2020, 25295, nr. 351.
- VGN (2020a). *Handreiking bezoek gehandicaptenzorg voor verantwoord bezoek in corona-tijd*. Geraadpleegd op 25 mei 2020 via <https://www.vgn.nl/documenten/handreiking-bezoek-gehandicaptenzorg>.
- VGN (2020b). *Bezoekregeling gehandicaptenzorg*. Geraadpleegd 2 juni 2020 via <https://www.vgn.nl/system/files/2020-03/Bezoekregeling%20VGN.pdf>.
- VGN (2020c). *Geactualiseerd afwegingskader 'Nee, tenzij' bezoekregeling gehandicaptenzorg*. Geraadpleegd op 25 mei 2020 via <https://www.vgn.nl/documenten/geactualiseerd-afwegingskader-nee-tenzij-bezoekregeling-versie-29-april-2020-pdf>.
- VGN (2020d). *Handreiking bezoek gehandicaptenzorg voor verantwoord bezoek in corona-tijd*. Geraadpleegd op 25 mei 2020 via <https://www.vgn.nl/documenten/handreiking-bezoek-gehandicaptenzorg>.
- Vilans (2020). *Eenvoud en betrouwbaarheid uitgangspunt voor beeldzorg bij De Waerden*. Geraadpleegd op 3 juni 2020 via https://www.vilans.nl/artikelen/eenvoud-en-betrouwbaarheid-als-uitgangspunt-voor-beeldzorg-bij-de-waerden?_ga=2.55329259.1744169986.1591199045-705313818.1591199045.
- Vries, Danny de, Jeannette Pols en Amade M'charek (2020). *Tussentijdse resultaten - Impact van thuisisolatie op kwetsbare groepen in Nederland: Balanceren tussen risico's en kwaliteit van leven*. Geraadpleegd op 8 juni 2020 via <https://www.coronatijden.nl/wp-content/uploads/2020/05/Tussentijdse-resultaten-Impact-van-thuisisolatie-op-kwetsbare-groepen-in-Nederlands-20200525.pdf>.

Wieland, J. (2020). *Tips voor het omgaan met de psychologische effecten bij mensen met een verstandelijke beperking en/of autisme van de maatregelen tegen de verspreiding van het coronavirus in Nederland*. Vertaling van Marco O. Bertelli et al. (2020), *Consigli per la gestione dell'epidemia COVID-19 e dei fattori di distress psichico associati per le persone con disabilità intellettiva e autismo con necessità elevata e molto elevata di support*. Geraadpleegd op 18 mei 2020 via: <https://www.kennispleingehandicaptensector.nl/gehandicaptensector/media/documents/Thema's/Gezondheid/coronavirus-omgaan-psychologische-effecten-mensen-verstandelijke-beperking-autisme.pdf>.

Willemse, Christian J.A.M. en Jan B.F. van Erp (2019). Social Touch in Human-Robot Interaction: Robot-Initiated Touches can Induce Positive Responses without Extensive Prior Bonding. In: *International Journal of Social Robotics*, nr. 11, p. 285-304 (<https://doi.org/10.1007/s12369-018-0500-9>).

Woittiez, Isolde, Lisa Putman, Evelien Eggink en Michiel Ras (2014). *Zorg beter begrepen. Verklaringen voor de groeiende vraag naar zorg voor mensen met een verstandelijke beperking*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Colofon

Sociaal en Cultureel Planbureau

Contactpersoon

Lisette Kuiper
T +31 6 11 03 52 35
l.kuiper@scp.nl

Bezuidenhoutseweg 30 | Den Haag
Postbus 16164 | 2500 BD Den Haag

Auteurs

Isolde Woittiez, Evelien Eggink, Mirjam de Klerk

Den Haag, 15 juni 2020

**Maatschappelijke
Effecten Corona**